

Poimanje nostalgije

Jean Starobinski

(s engleskog prevela Valentina Lisak)

ri proučavanju povijesti emocija i duševnih sposobnosti odmah se nameće pitanje metode koja proizlazi iz uzajamnog djelovanja jezika i emocija.

Emocije čiju povijest želimo proučavati dostupne su nam tek od onog trenutka u kojem su našle svoj izraz, verbalni ili neki drugi. Za kritičara i povjesničara emocija postoji tek od onog trenutka u kojem je zadobila jezični status. Niti jedna strana neke emocije ne može se proučavati prije nego što je imenovana, označena i izražena. Stoga, ono što se nalazi pred nama nije sama emocija. Povjesničara može zanimati samo onaj njezin dio koji je prešao u dani izraz.

Određena emocija može se pripojiti nekoj riječi (posebice riječi koja je u modi), no takvo što ne prolazi bez prilično značajnih posljedica. S jedne strane, čim neka emocija dobije svoje ime, ta riječ kroz svoje djelovanje pomaže ustaliti, proširiti i popularizirati emociju koju označava. Emocija nije riječ, ali samo se kroz riječi može rasprostraniti. U jednoj krajnosti, kad određene riječi dosegnu svoj vrhunac, one dolaze do točke kad u sebi uključuju elemente koji nemaju gotovo nikakve veze s tom riječi. La Rochefoucauld sročio je to uvjerljivo i jednostavno: "Postoje ljudi koji nikad ne bi doživjeli ljubav da nikad nisu čuli priče o ljubavi." Za vrijeme Prvog svjetskog rata, André Gide uočio je da je jezik novinara (koji nikad nisu bili na bojišnici) proizvodio klišeje koje bi vojnici po povratku s bojišnice koristili u opisima svojih osjećaja. Danas nam jezik psihoanalize nudi model koji nam omogućava razumijevanje značenja vlastitih emocija i njihovo formiranje. Iako je samo "primijenjena" na unutarnje iskustvo, ta forma ne ostaje od njeza zadugo odvojena. Verbalizacija emocije isprepletana je sa strukturom tog osjećaja. Povijest neke emocije tada ne može biti ništa drugo do povijesti onih riječi koje tu emociju izražavaju. Tu je zadatak povjesničara povezan s onim filologa. On mora biti sposoban prepoznati različite stadije jezika, stil i modalnost u kojima je doživljaj neke emocije (individualni ili kolektivni) pronašao svoj izraz. To nas vodi u smjeru povijesne semantike.

U ovom pregledu povijesti nostalgije nastojat ću dopustiti tim zastarjelim jezicima da govore sami za sebe te ću se suzdržati od preispitivanja tih dokumenata iz perspektive suvremene psihologije. U najgorem slučaju, činit ću to samo povremeno, u krajnjoj nuždi. Volio bih dozvoliti zastarjelom (ali originalnom) glasu psihologije koja više nije naša da se čuje. Vidjeti ćemo da se ta psihologija koristila sasvim suvislim jezikom koji (u kontekstu svojeg doba)

nije bio ništa manje prihvatljiv nego što su danas sistematična objašnjenja moderne psihologije. Uzimajući k tome u obzir i relativnu nesavršenost te znanosti lako se može zaključiti kako i njezinom jeziku prijeti zastarjelost. To nam je još jedan razlog zašto joj ne bismo trebali prepustiti zadnju riječ. Jer, u suprotnom bi veoma brzo došlo do potrebe za revizijom.

Naravno, ništa nas ne sprečava da znanje koje nam danas stoji na raspolaganju primijenimo na proučavanje prošlosti, na analizu emocija čovjeka iz nekog drugog doba. Možemo govoriti o Neronovom *sadizmu* jednako kao što u pretpovijesnom klesanom kamenu možemo mjeriti radioaktivni ugljik. No ne smijemo zaboraviti da riječ *sadizam*, isto kao i Geigerov brojač, čini dio naše moderne intelektualne opreme. To je skup glasova koji tumaču stoje na raspolaganju, a ne činjenica koja predstoji svojem imenovanju. Tu je i opet nužno uzeti u obzir funkciju riječi kao sredstva.

Bez obzira na našu želju da dođemo do istine o prošlosti, učenje svog doba možemo ustanoviti jedino kroz jezik vremena u kojem živimo. No jedna je stvar na vlastiti način interpretirati emocije ljudi iz osamnaestog stoljeća, a druga pridati pažnju načinu na koji su oni sami interpretirali svoje emocije. Povijesni razmak koji prošlosti daje tu osobinu prošlog mora biti poštivan što je više moguće. U svojoj nesmotrenoj potrebi za projiciranjem vlastitih predodžbi, stapamo jezike koji bi trebali ostati odvojeni, stvaramo lažnu sadašnjost iz prošlosti i onemogućavamo poštivanje jaza između našeg interpretacijskog sistema i onoga koji mu je podložan. Gubimo iz vida operativni i spekulirajući karakter interpretacije, stapajući na taj način interpretaciju i njezin objekt. Mi neizbježno govorimo jezikom vlastitog vremena. Međutim, moguće je izbjeći projiciranje duha naših sadašnjih emocionalnih stanja na ljude koji su živjeli prošlosti, izbjeći miješanje glasova koji nam se obraćaju iz nekog drugog vremena s glasom vlastite interpretacije. Ovime nikako ne treba precijeniti "neobjektivizirajući" predmet naše potrage. Nikada nećemo spoznati subjektivna iskustva čovjeka iz osamnaestog stoljeća onakvima kakva su bila. Jedino što možemo je pokušati ne pripisati mu nesvjesno naše vlastite probleme i "komplekse". Možemo mu ljubazno pridati pozornost kakvu bi pružili strancu, stanovniku daleke zemlje čiji su običaji i jezik drukčiji te se stoga moraju strpljivo učiti. Za sociologe nakon Montesquieua to su osnovna načela. Isto, izgleda, ne vrijedi i za većinu psihologa koji su i previše skloni da uvijek i svugdje pomno otkrivaju behaviorističke obrasce koji su predmet njihovih istraživanja. Povijest teorija o *nostalgiji* neće biti beskorisna ako nas u neku ruku uspije dislocirati, ako nas navede na proučavanje daljina koje su do sada bile slabo shvaćene.

*

Kao prvo, moramo se baviti samim nastankom bolesti jer, povijesno, riječ *nostalgija* nastala je isključivo u svrhu prijevoda određenog osjećaja (*Heimweh*, *žaljenje*, *desiderium patriae*) u medicinsku terminologiju.¹ Za egzilante koji,

¹ Fritz Ernst napisao je najpotpuniju povijest poimanja nostalgije (*Vom Heimweh*, Zürich, 1949); disertacija Fortuante Rammings-Thön (*Das Heimweh*, Zürich, 1958) sadrži neke važne dorade.

daleko od svoje domovine, malaksaju i kopne nije se prvi put čulo 1688. god., kad je Johannes Hofer od Mulhousea branio svoju disertaciju o nostalgiji.² Novost je bila u pažnji koju joj je pridao, u trudu da taj emocionalni fenomen pretvori u medicinski, podvrgnuvši ga time racionalnoj analizi. U to vrijeme, kad su u medicini doktori započeli s popisivanjem i klasifikacijom bolesti te, po uzoru na sistem u botanici, i s tabuliranjem vrsta bolesti (*genera morborum*), bilo je potrebno obratiti pozornost na one vrste kojima bi se obogatio repertoar. Medicinska tradicija bila je dobro upoznata s melankoličnom ljubavi. Mogla je u detalje opisati simptome i simptomatske lezije izazvane gubitkom ljubavnika/ce. No ta ista tradicija nikada nije govorila o mogućnosti da teškoće proizađu i iz privremene odvojenosti od uobičajene okoline. Snaga te tradicije bila je tolika da je medicinska interpretacija *desiderium patriae* (žudnje za domovinom) došla prilično kasno, koliko god bliska bila ljubavnoj melankoliji. Zar nisu u oba slučaja u pitanju jednostavno bili krajnji učinci potištenosti?

Prije nego što su prepoznate kao abnormalna stanja, određene su bolesti držane običnim poremećajima unutar normalnog toka života, poremećajima koje nitko ne prepoznaje kao medicinski značajne. Dok god pacijent ne traži liječničku pomoć, dok god medicinska terminologija ne posjeduje naziv kojim bi je označila, bolest ne postoji. Gotovo da i nije pretjerano izjaviti kako te bolesti postaju bolesti samo kao rezultat pažnje koja im se pridaje.

Pažnja koju je Johannes Hofer pridao pojmu *Heimweh* (žudnja za domom) bila je presudna. Budući da je 1688. bolesti, prvotno označenoj općom imenicom, bilo potrebno dati klasični zvuk, Hofer je držao prikladnim ovoj pojavi dati grčki naziv. Bio je sretne ruke: od riječi povratak (*ὄστος*) i tuga (*ἄλγος*) složio je *nostalgiju*, riječ koja je postigla toliki uspjeh da smo potpuno zaboravili na njezino porijeklo. Riječ nostalgija toliko nam je poznata da tek uz veliki trud možemo pojmiti njezino još prilično nedavno i znanstveno porijeklo. Ovaj akademski neologizam toliko je dobro prihvaćen da je napokon izgubio svoje izvorno medicinsko značenje i uklopio se u naš svakodnevni govor. Kasno je ušao u *Dictionnaire de l'Academie*, 1835. Uspjeh mu je, naposljetku, oduzeo sav formalni značaj - postao je književni pojam, samim time neodređen. Česta je to sudbina naziva korištenih za označavanje mentalnih bolesti koje su trenutno u modi. Ista je sudbina snašla i riječ *melankoliju* (koja je postala toliko istrošena da su se psihijatri devetnaestog stoljeća prema njoj odnosili sa zadržkom), a tu bi se uskoro mogla zateći i *shizofrenija*, još jedan švicarski neologizam.

Teza Johanna Hofera rezultirala je ulaskom pojma *Heimweh* u prihvaćenu nosologiju. Ta bolest provincijskog porijekla bila je na pragu dobivanja univerzalnog priznanja: studenti su o njoj trebali držati izlaganja, braniti druge teorije o njezinim uzrocima i posljedicama. Postalo je opravdano da nostalgična individua čeka mišljenje prosvijećene Profesije umjesto da se oslanja na rizične savjete prijatelja i šarlatana. Štoviše, ova mentalna bolest koja je do tada bila ograničena na obične ljude poput plaćenika i stanovnika malih mjesta tek doseljenih u grad bila je nadomak prihvaćanja od strane Profesije, a naposljetku

² *Dissertatio medica de nostalgia*, Basel, 1688. Engleski prijevod dostupan je u: *Bulletin of the History of Medicine*, Baltimore, II (1934), str. 379.

i prodiranja u same visoke klase. Svjesni te opasnosti i želeći je spriječiti, ti su ljudi sami doveli do njezinog ostvarenja prenijevši je na druge kroz svoje vlastite strahove. Znamo da postoje bolesti – mentalne i bolesti živaca, neuroze pa čak i psihoze – koje se prenose jer ljudi o njima pričaju.

Razgovor potiče na razmišljanje te na taj način postaje prijenosnik bolesti. Postavši svjesni prijetnje koju predstavlja nostalgija, ljudi su se krajem osamnaestog stoljeća počeli bojati dulje odsutnosti od doma. Nakon što bi pročitali kako je ta bolest često smrtonosna, ljudi su od nostalgije čak i umirali.³ Doktoru koji je u Parizu svjedočio smrti mladića iz Savoyarda dijagnoza je bila očita. Bilo je to svakako neobično stoljeće. Želeći izliječiti svoj spleen, Englezi su bježali iz svojih rodnih mjesta u potrazi za umirujućim zrakom Juga. Istovremeno, drugi su vjerovali da se već samim napuštanjem poznate okoline dovode u smrtnu opasnost. Naravno, uz ove kontradiktorne teorije, u obzir se treba uzeti i važnost okolnosti u kojima je osoba napustila svoj zavičaj. Jedno je otići dobrovoljno, slobodno odabравši put i trajanje odsustva, a drugo otići pod prisilom, imajući pred sobom život jednoličnosti i podređenosti. Od sedamnaestog stoljeća nadalje bila je to sudbina švicarskih vojnika koji su služili u stranim zemljama.⁴ Bila je to također i sudbina prisilno unovačenih engleskih mornara:⁵ *tropska groznica*, nautička verzija nostalgije, bila je uzrokovana zajedničkim djelovanjem tropskog sunca i žudnje za domom.⁶ U svojoj interpretaciji Johannes Hofer poslužio se klasičnim pojmom *imaginatio laesa* (povrijedena imaginacija). Njegov opis nostalgije povezan je s psihosomatskom granom medicine grčko-rimske tradicije. Dok jedni pojmovi kojima se koristio prizivaju utjecaj Thomasa Willisa, drugi podsjećaju na stare učitelje poput Areteja iz Kapadocije, Galena, itd. Hofer izjavljuje:

Nostalgija je rođena iz poremećaja imaginacije, iz čega slijedi da moždana tekućina u mozgu uvijek teče u istom smjeru te, kao posljedicu, uvijek pobuđuje istu misao, želju za povratkom u rodnu zemlju (...) Na nostalgicare ne utječu gotovo nikakvi vanjski faktori i ništa ne nadilazi učinak koji kod njih postiže želja za povratkom. Dok se duša u normalnom stanju može podjednako zanimati za sve predmete, u nostalgiji je njena pozornost

³ Ovo je uvjerenje u devetnaestom stoljeću bilo čvrsto uvriježeno. Balzac je iz Milana pisao Madame Hanska: "Draga, patim od želje za domom... dolazim i odlazim bez imalo duha, nemoćan da kažem što imam, i ako ovo stanje potraje dva tjedna umrijet ću" (23. svibnja 1838). 1868. Madame Aupick ovako je govorila o okolnostima putovanja na južna mora kojeg je poduzeo Charles Baudelaire 1841: "Bojeći se da bi ga mogla napasti nemilosrdna bolest, nostalgija, čije su posljedice povremeno tako kobne, kapetan ga je nagovarao da ga otpрати do Saint-Denisa (Bourbon)." W.T. Bandy i Claude Pichois, *Baudelaire devant ses contemporains*, Monaco, 1957, str. 51.

⁴ Usp. Richard Feller, "Alliances et service mercenaire", u: *Histoire militaire de la Suisse*, Bern, 1916, Vol. II, dio III.

⁵ Usp. J. G. Zimmermann, *Von der Erfahrung in der Arzneykunst*, doručeno izdanje, Zürich, 1787, str. 556.

⁶ U svom djelu *Zoonomia*, Erasmus Darwin koristi tropsku gorznicu (*celenture*) kao sinonim za nostalgiju. Ova emocija se pojavljuje među "bolestima volje", između *amor sui* i *spes religiosa*.

umanjena. Rado priznajem da ovdje određenu ulogu igra melankolija, jer životna energija, obuzeta samo jednom misli, postaje iscrpljena i uzrokuje nepravilna zapažanja.

Johannes Hofer zapitao se zašto mladi Švicarci tako često podliježu nostalgiji kada odlaze van domovine. Očito zato jer je mnogima to prvi put da napuštaju svoj dom i nikada se prije nisu trebali etablirati u stranoj sredini. Teško im je zaboraviti brižnu ljubav kojom su ih okruživale majke. Nedostaju im juhe koje su doručkovali, gusto mlijeko iz njihove vlastite doline, a vjerojatno i sloboda koju su uživali u svojoj domovini... Moderni psihijatri duguju zahvalnost Johannesu Hoferu jer je odmah istaknuo ulogu takve deprivacije: gubitka djetinjstva, "oralnih zadovoljstava", majčinih ugađanja.

No, kao što je Fritz Ernst istaknuo, ova teorija nije prošla bez prigovora od strane suvremenika i neposrednih Hoferovih nasljednika, osobito onih snažne domoljubne prirode. Zar pripisivanje nostalgije psihološkom uzroku takve vrste ne podrazumijeva veliki kukavičluk švicarske mladeži? Zar to ne potkapa opravdanu slavu vitalne, zdrave, snažne i hrabre nacije? Kako bi obranio nacionalnu čast, Jean-Jacques Scheuchzer, iz Züricha, predložio je 1705. i 1719. potpuno novo, mehaničko objašnjenje nostalgije.⁷ U znanost nakon Borellija i Hoffmanna u modu ulaze ijtromehanika i "sistematska" medicina: tumačenja bolesti oslanjaju se više na spekulaciju nego na iskustvo, a primjenjuju se zakoni koji vrijede za neživa tijela fizičkog svijeta. Tadašnja znanost dopuštala je objašnjavanje psihičkih poremećaja fizičkim uzrocima. Ova se rasprava nastavila kroz cijelo stoljeće te su na kraju istovremeno prihvaćene dvije hipoteze: o utjecaju psihološkog na fizičko, te o utjecaju tijela na dušu. Između ostalog, možemo to vidjeti u naslovima djela J. P. Marata i Cabanisa: *O čovjeku: načela i zakoni utjecaja duše na tijelo i tijela na dušu (On Man: the Principles and Laws of the Influence of the Soul on the Body and of the Body on the Soul⁸)* i *Odnosi između fizičkih i moralnih elemenata u čovjeku (Correspondences between the Physical and the Moral Elements in Man.⁹)*

Okretanje fizičkom objašnjenju pružilo je Scheuchzeru priliku da obrani čast Švicaraca. Prema njemu, nužno uzajamno djelovanje fizičkih uzroka nije ostavljalo mjesta kritici. Bio je uvjeren kako je nostalgija pitanje atmosferskog tlaka. Švicarci nastanjuju najviše planine u Europi. Dišu, unose u sebe lagani, fini, prorijedeći zrak. Po spuštanju u nizinu, njihova tijela doživljavaju pritisak povećanog tlaka čije je djelovanje veće time što zrak koji se nalazi u njima ("koji smo donijeli sa sobom") pruža manji otpor. S druge strane, Nizozemac, rođen i odrastao u nizini, u sebi nosi težak zrak koji s lakoćom odolijeva pritisku guste magle koja ga okružuje. Na razini mora, jadne Švicarce svladava atmosferski tlak; krv s teškoćom teče kroz njihove uske kožne arterije. Mladima je gore jer im se zbog svoje fleksibilnosti žile lakše komprimiraju pa srce, primajući manje

⁷ J. J. Scheuchzer, *Naturgeschichte des Schweizerlandes*, 1705, i nekoliko puta ponovno priređivano tijekom stoljeća. Djelo Ernsta Fritza sadrži neke ulomke.

⁸ J. P. Marat, *De l'homme ou des principes et des lois de l'influence de l'âme sur le corps, et du corps sur l'âme*, Amsterdam, 1775.

⁹ P. J. G. Cabanis, *Rapports du physique et du moral de l'homme*, Paris, 1802.

krvi, pada u depresiju i tugu. Ljudi gube san i apetit te ih ubrzo obuzima hladna ili vruća groznica koja je često fatalna. Koje mogućnosti liječenja postoje? Ako se bolesnu osobu ne može poslati natrag doma, vojnika otpustiti ili mu jednostavno usaditi nadu u povratak, najlogičnije je rješenje smjestiti ga na brdo ili u osmatračnicu gdje će udisati rijedi zrak. Lijekovi koji sadrže komprimirani zrak ili salitru djeluju jednako uspješno. Ljekoviti su i pivo i mlado vino, oboje laganog sastava.

Istovremno, Scheuchzerovo tumačenje nudi objašnjenje za povoljni učinak švicarske klime. Zar Švicarska, naposljetku, nije *asylum languentium* (utočište za umorne)? Zar ne hitaju ljudi iz cijele Europe, ispunjeni teškim zrakom, na oporavak u naše planine? U Scheuchzerovom veličanju lakog zraka naziru se budući hotelski prospekti: jer samo u ovoj zemlji dolazi do širenja provodnih kanala u tijelu te se cirkulacija poboljšava, a svi tjelesni sokovi bivaju lagano pokrenuti. Ne trebamo se smijati: ponudivši fizičko objašnjenje, Scheuchzer je na raspolaganju imao samo tadašnji jezik barometrije i hidrostatike. Biofizičko tumačenje nije bilo ništa doli primjena modela i teorija dobivenih kroz fizikalno eksperimentiranje na unutarnje funkcioniranje živih bića. Neki kritičari, poput Du Bosa¹⁰ i Alberta von Hallera¹¹, nisu nalazili prigovora Scheuchzerovim teorijama no stvari su se promijenile; ijatromehanika je izgubila svoj utjecaj. Vitalizam Montpelliera i teorije Edinburške škole¹² o živčanjoj aktivnosti udahnuili su novi život tumačenjima koja su krivnju svaljivala na *idée fixe* (fiksnu ideju), na tugu. U jedinstvenoj cjelini koju mreža živaca povezuje s mozgom nema te fiksne ideje, nema te dugotrajne tuge koja naposljetku neće uzrokovati organska oštećenja.

*

Nostalgija je emocionalni prevrat povezan s djelovanjem sjećanja. Ne iznenađuje da su ti ljudi asocijativnu teoriju sjećanja primijenili na nostalgiju. Posebno jer bi određene činjenice u vezi s okolnostima koje uzrokuju napadaj nostalgije mogle proći kao posebno izražajni primjeri zakona asocijacijskog povezivanja ideja.

1710. Theodor Zwinger¹³ iz Basela spomenuo je u svojoj latinskoj disertaciji pojavu zanimljivog intenzivnog nostalgičnog stanja kad god bi švicarski vojnici koji služe u Francuskoj i Belgiji čuli "neku rustičnu baladu uz koju Švicarci vode stada na ispašu u Alpe. " Ova tzv. kravlja povorka (*Kübe-Reyhen, ranz-des-vaches*) posjedovala je moć oživljavanja sjetnih sjećanja na rodnu zemlju. To je bilo posebno štetno za one čija je krv već bila izmijenjena promjenom zraka i za one koji prirodno naginju sjetnom raspoloženju. Zwinger tvrdi kako je upravo

¹⁰ J. B. Du Bos, *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture*, doradeno izdanje, Utrecht, 1732, str. 137-39.

¹¹ A. von Haller, *Relation d'un voyage de Albert de Haller dans l'Oberland Bernois*, ed. H. Pettrier (1906). Citirano u Ernsta.

¹² W. Cullen, *First Lines of the Practice of Physic*, London, 1791. Ovo djelo sadrži opširnu definiciju neuroze.

¹³ "De Pothopatridalgia," u: *Fasciculus dissertationum medicarum selectiorum*, Basel, 1710. Ulomak kod Ernsta.

to razlog zašto su, suočeni s razarajućim posljedicama te glazbe, časnici držali nužnim zabraniti je i najstrože kažnjavati one koji su je uporno pjevali, svirali, pa čak i zviždukali. Groznice su predstavljale tek manje teškoće: najozbiljniji problem predstavljalo je dezertiranje. Za zapovjednike koji su sami opremali svoje ljude, ponekad uz veliki trošak, dezertiranje je značilo gubitak dijela uloženog kapitala. Postalo je nužno učiniti sve moguće kako bi se smanjila ta *fiksna ideja* koja je osobu navodila ili na povratak kući ili na smrt. Legenda se čvrsto ukorijenila: ako se nostalgичna osoba ne spasi dobivanjem dopusta, ili ne uspije pobjeći, počinut će samoubojstvo, tražit će prvu priliku za smrt. 1700, u poglavlju posvećenom vojnoj medicini, Ramazzini¹⁴ je citirao sjajnu i uvjerljivu maksimu: *Qui patriam quaerit, mortem invenit* (Tko za domovinom žali, nailazi na smrt). Sve to kao posljedica popularne melodije, malene fraze koja je posjedovala neobičnu moć da izazove napadaj emocionalne hipermeze: nekakvog iluzornog prisustva prošlosti, to više prožimajuće zbog tuge izazvane odlaskom. Tu nailazimo na nešto što jasno potvrđuje i ilustrira Malebrancheovu izjavu da su “dojmovi utisnuti u mozgu toliko dobro međusobno povezani da se nikada ne mogu probuditi bez buđenja svih drugih koji su nastali u isto vrijeme.” Možemo se također okrenuti Lockeu¹⁵ i Hutchesonu¹⁶: oni su pokazali kako asocijacijsko povezivanje ideja potiče fobije i predrasude toliko čvrsto povezujući misao i slučajni događaj da svako ponavljanje tog događaja nužno budi i misao koju vežemo uz njega. Upravo ta deterministička posljedica asocijacije ne dopušta razumu da uspostavi stabilizirajuću kontrolu. Hartley je predložio teoriju o skupu misli; potrebno je prizvati samo jedan element tog kompleksa kako bi se reaktivirali oni koji su povezani s njime.

Kad su različite ideje međusobno povezane, ona ideja koja je upečatljivija i određenija od drugih vrši ulogu simbola svim ostalima, nagoviješta ih i povezuje. Po tome pomalo podsjeća na prvo slovo u riječi, ili prvu riječ u rečenici koji se često koriste da bi prizvali u sjećanje i sve ostalo.

Kad riječi zadobiju određenu sposobnost izazivanja ugodnih ili bolnih vibracija u živčanom sustavu tako što ih često vezujemo uz stvari koje čine to isto, one mogu dio tog zadovoljstva i boli prenijeti na neutralne stvari s kojima te riječi povezuje u nekim drugim trenucima. To je jedan od glavnih izvora raznih patvorenih iskustava boli i užitaka tokom ljudskog života.¹⁷

Ova asocijacijski povezana sjećanja mogu postići intenzitet usporediv s onime stvarnog čuvstva. To više nisu “minijaturne vibracije” do kojih dolazi u našoj “moždanoj tvari.” One postaju “snažne, jednake onima koje utisnuti predmeti izazivaju na osjetilima.” Kasnije je John Gregory ponudio objašnjenje fenomena afektivnog i nehotičnog sjećanja. U djelu objavljenom 1765. izjavio je:

¹⁴ B. Ramazzini, *De morbis artificum diatriba*, Mantua, 1700.

¹⁵ J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 1690.

¹⁶ F. Hutcheson, *An Essay on the Nature and Conduct of the Passions and Affections*, London, 1728, IV. 93.

¹⁷ D. Hartley, *Observations on Man, his Frame, his Duty and his Expectations*, London, 1749, 1.11.12 (cor. 7), III.I.80 (cor. 5).

Različiti se osjećaji prirodno izražavaju različitim zvukovima; no taj izraz, izgleda, posjeduje znatnu slobodu djelovanja (...) Kad se određeni zvukovi i neka melodija utisnu u mlade umove u stalnoj vezi s određenim strastima izraženim u pjesmi ovaj redoviti proces asocijacije nakon nekog vremena pretvara te zvukove u neki oblik prirodnog izražajnog jezika tih strasti. Stoga melodiju u određenoj mjeri treba promatrati kao nešto relativno, utemeljeno na pojedinačnim asocijacijama i navikama različitih ljudi; nešto što, poput jezika, kroz ponavljanje postaje povezano s njihovim osjećajima i strastima. Obično s užitkom slušamo glazbu na koju smo navikli u mladosti jer u nama pobuđuje sjećanja na nevine i sretne dane. Ponekad nas čak duboko ganu pjesme koje naizgled ni nama samima ni drugima nemaju neko posebno značenje. Razlog tomu je taj što smo tu pjesmu prvi put čuli u vrijeme kad su naši umovi bili pod toliko dubokim utjecajem nekog snažnog osjećaja da smo na sve s čime smo se tada susretali prenosili tračak tog osjećaja. I premda su osjećaj i njegov uzrok već odavno zaboravljeni, neki će nam predmet koji smo uz njih vezali često probuditi taj osjećaj, makar nam njegov prvotni uzrok ne može prizvati u sjećanje.

Slične asocijacije nastaju najčešće slučajnim pridavanjem značenja pojedinim muzičkim instrumentima poput zvona, bubnjeva, truba i orgulja, te oni zbog toga u nekim ljudima pobuđuju misli i osjećaje koje u drugima ne mogu.¹⁸

U svom *Glazbenom rječniku* Rousseau se koristio sličnom teorijom kako bi objasnio djelovanje *ranz-des-vaches*:

Uzalud ćemo u ovoj pjesmi tražiti snažne energične zvukove sposobne proizvesti takav zapanjujući učinak. Takvi učinci ne postižu se u stranaca jer dolaze iz samih običaja, razmišljanja i tisuću drugih okolnosti. Oni koji čuju tu glazbu vraćaju se u prošlost, prisjećajući se svog zavičaja, prošlih užitaka, mladosti i svih životnih radosti, što zatim u njima izaziva gorki jad zbog gubitka. U ovom slučaju, glazba ne djeluje kao glazba, već kao memorativni znak.¹⁹

Melodija, fragment prošlosti, djeluje na naša čula, no također oživljava u mašti čitav naš prošli život i sve slike s kojima je povezana asocijacijom. Ovaj memorativni znak povezan je s djelomičnom prisutnošću zbog koje osoba, s užitkom i boli, istovremeno doživljava neizbježnost i nemogućnost potpunog povratka tog nepostojanog svijeta koji izvire iz zaborava. Dušu potresenu u susretu s "memorativnim znakom", počinje progoniti slika prošlosti koja je istovremeno jasna i nedostižna. Slika iz djetinjstva vraća se kroz melodiju samo da bi ponovno umaknula pretvarajući nas u žrtve te "passion du souvenir" (strasti sjećanja) koju je Mme de Staël vidjela kao "najpotresniju tugu koja može obuzeti dušu." Za teoretičare tog vremena, ključ ove asocijacijske čarolije nalazio se u osjetu sluha. Tu se ne radi samo o glazbi; brbučkanje izvora i žuborenje potoka također posjeduju sličnu moć. U članku u kojem odbacuje

¹⁸ J. Gregory, *A Comparative View of the State and Faculties of Man with those of the Animal World*, London, 1777 (7th ed.), str. 164-66.

¹⁹ J.-J. Rousseau, *Dictionary of Music*, prijevod: W. Waring and J. French, London, n.d. (c. 1778), str. 267.

svoje ranije mehaničke teze, Albert von Haller²⁰ spominje ulogu različitih tonova glasa. Prisustvo paramnezije i neispravnih auditivnih suodnosa prvi su znakovi bolesti: "Jedan od najranijih simptoma je prepoznavanje glasa voljene osobe u glasu sugovornika, ili snovi o ponovnom susretu s obitelji."

Život u tuđini, alpska glazba, sjetna, nježna prisjećanja, zlatne vizije djetinjstva: Udruživanje ovih tema ne dovodi samo do "akustične" teorije o nostalgiji, već i do formiranja romantične teorije o glazbi pa čak i do definicije romantizma. Neću ovdje predstaviti popis velike količine poezije (velika uglavnom količinski) čije su stvaranje potaknule nostalgija i *ranz-des-vaches*. Međutim trebali bismo se prisjetiti barem nekoliko stihova iz *Užitaka sjećanja* (*Pleasures of memory*) (1792.) Samuela Rogersa:

The intrepid Swiss, who guards a foreign shore,
If chance he hears the song so sweet, so wild,
His heart would spring to hear it when a child,
Melts at the long-lost scenes that round him rise,
And sinks a martyr to repentant sighs²¹

Senancour je bio taj koji je osporio Rousseaua pobivši tvrdnju da je učinak *ranz-des-vachesa* rezultat slučajne asocijacije: Držao je da ta glazba nikako nije sama po sebi beznačajna. Naprotiv, po njemu ona predstavlja najbolji način izražavanja uzvišenosti planina. Pastiri su u Alpama otkrili glas prirode.

Priroda je upravo u zvukove ulila najsnažniji izraz romantičnog karaktera. Čudesna mjesta i stvari postaju lagano, a opet snažno, zamjetljiva upravo kroz osjet sluha (...) Glas voljene osobe ljupkiji je od njezinog lika. Zvukovi koji izviru iz uzvišenog mjesta ostavljaju dublji i trajniji dojam od njegovog izgleda. Nikada nisam vidio sliku Alpi koja bi ih učinila tako stvarnima kao što to čini alpska melodija (...) *Ranz-des-vaches* ne priziva samo sjećanja, ona oslikava (...) Ako joj je izražaj više vjeran nego profinjjen, već prvi zvuci nose nas u visoke doline, pokraj golih, crveno-sivih stijena, ispod hladnog neba i gorućeg sunca (...) U svojoj sporosti i veličanstvenosti to mjesto na čovjeka ostavlja duboki učinak.²²

Odjeci ovih stranica mogu se pronaći u Lisztovim djelima.

Za romantičare, nostalgija je predstavljala bolest koja se ne može izliječiti niti ublažiti. U osamnaestom stoljeću, liječnici su tvrdili da se može izliječiti povratkom u rodni kraj. To je bilo prejednostavno. Nostalgicar se nije prestajao

²⁰ Članak o *Nostalgiji* u: *Supplément* pripadne *Encyclopédie*

²¹ S. Rogers, "The Pleasures of Memory," 1792. Također, nekoliko stihova iz pjesme "L'imagination" (1788) Abbé Delille (Chant IV, "L'imagination des lieux"):

Ainsi les souvenirs, les regrets et l'amour,
Et la mélancolique et douce rêverie,
Reviennent vers les lieux chers à l'âme attendrie,
Où nous fûmes enfans, amans, aimés, heureux.

²² Senancour, *Obermann*, Pismo XXXVIII, treći fragment.

izjedati, a rana nije zacjeljivala. U svojoj *Antropologiji*, Kant je ponudio oštroumno objašnjenje te iracionalne čežnje: osoba ne želi toliko vratiti *mjesto* na kojem je provela djetinjstvo koliko samu mladost. Ne napreže se prema nečemu do čega može ponovno doći, već prema vremenu koje zauvijek ostaje izvan njezinog dohvata.²³ Nakon povratka u rodnu zemlju, osoba je i dalje nesretna jer ljudi i stvari više nisu u skladu s njezinom predodžbom prošlosti. Djetinjstvo joj nije vraćeno. Prije nego što je Rimbaud rekao, "Nitko ne odlazi," Kant je upozorio da nema više povratka.

Literatura o nostalgiji proizvela je gotove formule, grandiozne banalne izreke koje su zaokupljale otuđene članove romantičke srednje klase. Istovremeno se, izmiješane s upravo spomenutim temama, ponovno javljaju platonske teme o nebeskom domu i zemaljskom izgnanstvu. To bolno iskustvo koje se javlja kod svijesti silom otrgnute iz njene poznate okoline postalo je metaforički izraz mnogo dubljeg raskida, odvajanja čovjeka od ideala. No ovdje moramo poslušati Goetheov primjer: lik Mignona, kojeg je prikazao u *Wilhelmu Meisteru*, najbolje je zamišljeni, najmuzikalniji od svih prikaza nostalgije. Junak spoznaje svoje moći zavoda i destrukcije. U svom punom razvoju, on profitira iz bolnog iskustva. Spoznaje vrijednost prirodne ljubavi i duboke privrženosti te živi u skladu s tim znanjem.

*

Do kraja osamnaestog stoljeća, liječnici diljem Europe držali su nostalgiju za često smrtonosnu bolest kojoj su podložni svi, neovisno o narodnoj ili klasnoj pripadnosti, od Laponaca u Grenlandu do crnaca u ropstvu. Čak su se i velike nacionalne vojske, koje su novačile ljude i iz najudaljenijih pokrajina, često sukobljavale s tom strašnom bolešću, "čežnjom za domom." Jedan od mnogih primjera (koji je zabilježio povjesničar Marcel Reinhard) dovoljan je kako bi prikazao koliko su ozbiljno ljudi shvaćali nostalgiju i koliko su je se bojali.

Osamnaestog studenog, 1793, pod alarmantnim političkim i vojnim okolnostima, pobočnik ministra obrane Jourdeuila prosljedio je zapovjedniku sjeverne divizije odluke kojima se namjeravalo dodatno potaknuti vojnike i održati ih na maksimumu njihovih sposobnosti. Među oštre mjere uključena je i obustava svih dopusta u svrhu oporavka s jednom zanimljivom iznimkom: dopust se iznimno dopušta osobama koje boluju od "nostalgije ili čežnje za domom." Ova je bolest morala biti smatrana ozbiljnom prijetnjom kada je u toj situaciji opravdavala takvu iznimku.²⁴

Vojni liječnik Boisseau ponudio je razlog: "Svaki vojnik koji osjeti snažno djelovanje nostalgije mora dobiti otpust prije nego što mu bolest nepovratno ošteti organe. Poduzimanjem tih nužnih koraka, spašava se građanin koji ne bi bio dobar borac."²⁵ Naravno, nisu svi liječnici bili toliko radikalni. Neki su držali

²³ Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 1798, I. XXXII.

²⁴ Marcel Reinhard, "Nostalgie et service militaire pendant la Révolution," *Annales historiques de la Révolution française*, 1958, No. I.

²⁵ *Encyclopédie Méthodique*, članak o *Nostalgie* (autori: Boisseau i Pinel).

da je dovoljno pacijentu uliti nadu u povratak kući kako bi ga se izliječilo i na taj način izbjeći nepotrebno izdavanje dopusta. Drugi su smatrali da se izvrsni rezultati mogu postići povećanjem broja glazbenika, komičara, pripovjedača, profesionalnih zabavljača. Tek je manjina predlagala hospitalizaciju i puštanje krvi (iako bi nečistoća i rasulo u tadašnjim bolnicama najčešće samo ubrzali kobni ishod). Naposljetku, nekolicina je liječnika zastupala metode čvrste ruke, taktike koje su doktori prije Pinela koristili pri liječenju mentalnih bolesti. U svojoj knjizi pod naslovom *Zdravlje Marsa*, izdanoj 1790, dr. Jourdan Le Cointe predlaže drakonske mjere: nostalgija se suzbija potenciranjem boli ili straha. Nostalgičnom vojniku potrebno je objasniti kako će ga “usijano željezo prislonjeno uz trbuh” smjesta izliječiti. Upravo to učinio je jedan ruski general godine 1733, kada se prilikom pohoda na Njemačku nostalgija usuljala u njegove redove: “najavio je da će prvi bolesnici biti živi zakopani. Idući dan ta je kazna izvršena nad dvojicom ili trojicom vojnika, a nakon toga u čitavoj vojsci više nije bio zabilježen niti jedan slučaj.”

Veliki je problem bio kako razlikovati one uistinu nostalgične od onih koji se samo pretvaraju. Pojedincu koji se ne bi uspješno prilagodio vojničkom životu i pripadajućim mu opasnostima vjerojatno je bilo teško odoljeti bolesti koja je bila jedini *legalni* način da se izvuče iz nesnošljive situacije. U slučaju pravih nostalgičara, potaknuta strahom i primjerom drugih, bolest je već predstavljala obrazac ponašanja, potragu za utočištem. Kako onda razlikovati namjerno izazvanu nostalgiju od one koja to nije? Sa sličnim su se problemom susretali liječnici na kraju devetnaestog stoljeća pokušavajući prepoznati slučajeve lažne paralize koja se često javljala kao popratni simptom histerije – patološki oblik ponašanja, oblik ekspresije koji ipak ne nastaje na voljnoj razini. Liječnici iz Velike armije (*La Grande Armée*) imali su određeni broj jasnih znakova prema kojima su mogli prepoznati varalice jer kod njih nije dolazilo do promjene pulsa, staklastog pogleda u očima, ili drastičnog gubitka na težini, koji su bili među simptomima bolesti. Ovdje je potrebno dati grubi prikaz kliničke nostalgije, to jest, svih manifestacija bolesti koje su oko 1800. godine navodile doktore na dijagnozu nostalgije. Posuđujem opis od Phillippea Pinela:

Glavni se simptomi manifestiraju u tužnom, melankoličnom izgledu, zamišljenom pogledu, povremeno upalim očima, ponekad beživotnom držanju, općem gađenju i indiferentnosti prema svemu. Puls je spor i slab; ponekad brz, ali jedva primjetljiv; posvemašnja tromost; buncanje u snu popraćeno je jecajima i suzama; ustajanje iz kreveta gotovo je neizvedivo, tvrdoglava tišina, odbijanje hrane i pića; marazam (opća iscrpljenost, nemoć i mršavljenje op. pr.) i smrt. Iako bolest nije izravno smrtonosna u svim slučajevima, ona to postaje indirektno. Rijetki smognu dovoljno snage da je prebole, a ostalima bolest produljuje boravak u bolnici. No taj produljeni boravak gotovo uvijek završi smrću, jer pacijent prije ili kasnije podliježe bolestima koje su, na zastrašujući način, sastavni dio svake vojne bolnice, poput dizenterije, groznica koje povremeno slabe i groznicama popraćenima gubitkom snage i ataksijom.²⁶

²⁶ Ibid.

Kao što se vidi, u svojem jednostavnom obliku, nostalgija je psihička bolest koja sama po sebi može uzrokovati smrt. U složenom obliku, razne se bolesti javljaju na mahove i ubrzavaju nesretni pacijentov svršetak. Liječnici s kraja devetnaestog stoljeća pridavali su važnost psihološkim uzrocima bolesti barem u jednakoj mjeri u kojoj ih uvažavaju naši najradikalniji psihosomatici. Prema Pinelu, Baronu Larryju, Percyju i njihovim brojnim sljedbenicima, opsesija uzrokuje cerebralnu nadraženost koja (na temelju "solidističkih" teorija prema kojima je živčani sustav upravljač svih životnih funkcija) automatski uzrokuje najraznolikije fizičke ozljede. Za Percyja i Laurenta²⁷, "mozak i epigastrij istovremeno su napadnuti. Mozak usredotočuje svu svoju snagu na jedan određeni sklop ideja, jednu misao, dok epigastrij postaje poprište grčevitog stezanja." Ali, zaključuje Bégin,²⁸ ta "ustrajna nadraženost mozga" može "djelovati ne samo na epigastrij, već i na čitavu utrobu." Prema tim medicinskim teorijama – liječnici tada još nisu bili upoznati s faktorima zaraze – svi slučajevi upalnog stanja meningitisa, svih ozljeda uzrokovanih gastro-enteritisom i pleuropneumonijom otkrivenih tijekom autopsije žrtava nostalgije tumačeni su kao nostalgija. Leopold Auenbrugger, izumitelj perkusije kao metode fizikalnog pregleda, opisao je simptome nostalgije vrlo ozbiljnim pojmovima:

Tijelo propada, sve misli su usmjerene na beznačajne težnje, a plućno područje reagira na udarce ispuštajući tupi zvuk. Otvorio sam leševe mnogih pacijenata koji su umrli od ove bolesti, i otkrio sam da su u svim slučajevima pluća slijepljena uz porebriču prsnog koša, a tkivo plućnog krila kojem je odgovarao tupi zvuk pokazivalo je, manje ili više vidljivo, otvrdnulo zadebljanje i zagnojenje.²⁹

Čitajući ove retke stječemo dojam da tadašnji liječnici objašnjavaju ove pojave *zamisljajući* neku tajnu srodnu vezu između tupog stanja uma, duševne potištenosti pacijenta i slabog reagiranja plućnog područja na podražaje. Isto zamračenje koje obuzima misli nostalgične osobe uništava i njihova pluća; propadanje pluća fizička je manifestacija propadanja uma. Nama je jasno da se ovdje radi o tuberkulozi; i nameće nam se zaključak kako su promjene u raspoloženju i ponašanju zapravo posljedica tuberkuloze, a ne njezin uzrok. U svakom slučaju, na taj su način razmišljali liječnici u devetnaestom stoljeću. S pojavljivanjem novih otkrića na područjima patološke anatomije i bakteriologije nostalgija postupno gubi status koji su joj dodijelili liječnici iz razdoblja romantizma. Istovremeno je i vojni režim postajao manje strog, uz bolji tretman mornara, stalnu plaću, i puno rijeđu primjenu tjelesne kazne, statistike engleskih i francuskih vojnih bolnica počele su pokazivati progresivno opadanje broja pacijenata oboljelih od nostalgije. Bilo je i iznimaka: vojnici ekspedicijskog korpusa, prvi europski kolonizatori u Alžiru...

Međutim, Akademija medicinskih znanosti 1873. godine dodijelila je nagradu vojnom doktoru Augustu Haspelu³⁰, za njegovu vrlo neobičnu

²⁷ Članak o *Nostalgie*, u: *Dictionnaire des sciences médicales*, Paris, 1819, Vol. XXXVI.

²⁸ Članak o *Nostalgie*, u: *Dictionnaire de médecine et de chirurgie pratique*, 1834, Vol. XII.

²⁹ Leopold Auenbrugger, *Inventum Novum*, 1761. Citirano kod Ernsta.

³⁰ *Mémoires de l'Académie de Médecine*, XXX, 1871-73.

disertaciju o nostalgiji. Taj je postupak s jedne strane shvatljiv kao manevar u obranu stare škole i njezinog pristupa bolesti sa stajališta psihosomatike. S druge strane, taj tekst na više načina zapravo najavljuje neke postavke psihosomatske škole dvadesetog stoljeća. Haspel zahtijeva da promotrimo bolest u cijelosti; počinje s razumijevanjem pacijentovog uma i etiologiju traži u emocijama, jer mu ta etiologija pruža nacrt za fizičke posljedice:

Nostalgija je surova manifestacija poremećene egzistencije, koja je pod utjecajem udara emotivnog i etičkog dijela pojedinca, tj. njegova karaktera (...) Ti poremećaji, te fizičke promjene nisu nastale same od sebe, ne očituju se same po sebi u stanju u kojem ih zapažamo. One imaju svoje ishodište. Postoji, dakle, nešto što im je prethodilo, a to nešto je, bez sumnje, tužna misao, nesretno stanje duše koje je odredilo te fizičke promjene – koje nisu same po sebi uzrok bolesti, već tek jedan od njezinih tjelesnih izraza. U nostalgiji nalazimo najraniji ishodišni i esencijalni faktor, nazovimo ga patološkom kralježnicom; to znači da mu ništa ne prethodi i da od samog početka čini čitavu bolest.

Međutim, u to vrijeme Haspel je vodio bitku koja je već bila izgubljena. Znanstvena otkrića vodila su drugamo. Bakteriologija i patološka anatomija već su bile uhodane, i Haspelove ideje, da su polučile rezultate, imale bi samo nazadni efekt. Metode morcelizacije (koje Haspel oštro kritizira) čitavog ljudskog tijela, analize i proučavanja izoliranih organa, predstavljale su budućnost medicine u 1873. Čak i ako je Haspel bio u pravu dok je isticao važnost prvotnog uzroka (*primum movens*) bolesti, bilo je bolje ne obazirati se na to. U potjeri za bacilima manji je rizik od svođenja na pukotinu teoretiziranja, čak i ako se lakše izgubi iz vida jedinstvo bolesnika, "historički," individualni karakter bolesti (čime je moderna medicina više zaokupljena).

U međuvremenu, zahvaljujući kliničkim metodama danas lakše raspoznavamo raznolikost faktora: važnost sastavnih čimbenika, prenošenje psiholoških prevrata posredstvom neurovegetativnog ili hormonalnog sustava, i uloga mikroba i toksičnih čimbenika.

*

Iako je isključena iz priručnika kliničke medicine, nostalgija nije prestala biti znanstveno zanimljiva. Dakako, oko 1900, teorija o njenim fizičkim posljedicama više nije uzimana za ozbiljno, ali se koncept nostalgije zadržao unutar jedne domene: psihijatrije. Ako mladog *montagnarda* (gorštaka) u Parizu ispije bolest, nije nužno tražiti psihološke uzroke njegovog stanja, već se preporuča pregled njegovih pluća i dijagnoza tuberkuloznog stanja. Međutim, podmetne li požar u trgovini u kojoj radi, ili pokuša samoubojstvo, objašnjenje je vjerojatno psihološke naravi. Švicarci i Njemci su početkom dvadesetog stoljeća proveli niz istraživanja u kojima su analizirali adolescente čije su reakcije često na prvi pogled izgledale kao "kratki spoj" ili iznenadno stanje zanosu.

Pokušali su izdvojiti važnost različitih faktora: težinu represije koju vrši okolina, psihološke mane pacijenata (slaboumnost, epilepsija), posebna obilježja izvornog miljea iz kojega je pacijent izdvojen. Kao primjer takve

vrste istraživanja, spominjem tezu dr. Karla Jaspersa: *Heimweh und Verbrechen* (Nostalgija i kriminalitet) iz 1909. Riječ se sporadično ponovno pojavila u psihijatrijskoj literaturi koja je nakon 1945. uglavnom posvećena mentalnim poremećajima kod zatvorenika u zatvorskim ili izbjegličkim kampovima, ali danas se nostalgija kao tehnički termin iznimno rijetko koristi i zasigurno će uskoro izumrijeti. U današnjoj upotrebi, riječ usvaja poetičko značenje i pomalo zadobiva pejorativne konotacije: “nostalgija” implicira uzaludnu čežnju za svijetom ili načinom života koji je nepovratno izgubljen.

*

U psihijatriji je nekoliko pojmova zamijenilo pojam nostalgije. S jedne strane oni odgovaraju odlučnom nastojanju da se analizira ponašanje nostalgičnih ljudi, no s druge strane značajno su preoblikovali samo poimanje te bolesti. Promijenio se naglasak. Više ne govorimo o bolesti već o reakciji. Više ne naglašavamo žudnju za povratkom nego upravo suprotno, neuspjeh prilagodbe. Kada govorimo o “depresivnim reakcijama zbog društvene neprilagodljivosti”, naziv pridani pojava više ne označava neko mjesto i povijest kao u slučaju nostalgije; više ne prihvaćamo tezu da će povratak u domovinu uroditi izlječenjem. Radije ističemo nedostatak prilagodbe pojedinca novom društvu u kojem mora živjeti. Teorija o nostalgiji naglasak je stavljala na prvobitno okruženje (na *Heim*), dok teorija o neprilagodljivosti ističe nužnost reintegracije u postojeću društvenu sredinu. Ova transformacija pojma i terminologije na mnogo načina ukazuje na promjene koje su se dogodile zbog procesa urbanizacije. Teorija o nostalgiji razvila se u Europi u vrijeme rasta velikih gradova kada su naprednija prijevozna sredstva znatno olakšala društvene migracije. No istodobno su selo kao društvena cjelina, lokalni običaji i narječja nastavili vršiti sav svoj utjecaj. Postojala je značajna razlika između seoskog okruženja i životnih uvjeta koji su pojedinca čekali u gradu ili vojsci. Kompleksno ustrojena seoska sredina imala je vrlo izražen utjecaj. Žudnja za povratkom imala je doslovno značenje: bila je usmjerena prema određenom geografskom području i usredotočena na određenu lokaliziranu stvarnost. Očigledno je da se slabljenje teorije o nostalgiji zbivalo usporedno s postupnim smanjenjem privrženosti provinciji. Naime, lokalni običaji i zastarjele društvene strukture gotovo su potpuno nestali u zapadnoj Europi. Sjećanje na dom više nije patnja, povratak više nema nikakav blagotvoran učinak.

U mnogo je pogleda obiteljska zajednica, kao zatvorena i zaštitnička cjelina, preuzela obrazovnu i “zblizavajuću” ulogu koju su prije imale seoske zajednice. Već je u osamnaestom stoljeću nosolog Boissier de Sauvages³¹ primijetio pojavu nostalgije kod djece te da u slučaju ciganske djece bolest nije uzrokovana odvojenosti od određenog mjesta nego od roditelja. Slična su zapažanja nastala i u dvadesetom stoljeću. No, u radovima Renéa Spitzza i Johna Bowlbyja, pojam *nostalgia*, koji je prije isticao ulogu zavičaja, zamijenjen je novijom terminologijom: anaklitička depresija, hospitalizam, odvojenost od majke i slično.³²

³¹ F. Boissier de Sauvage, *Nosologia methodica*, Amsterdam, 1768, 2 Vols.

³² Pojmovi *hospitalizam* i *anaklitička depresija* mogu se pronaći kod: René A. Spitz, “Hospitalism. An Inquiry into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Chil-

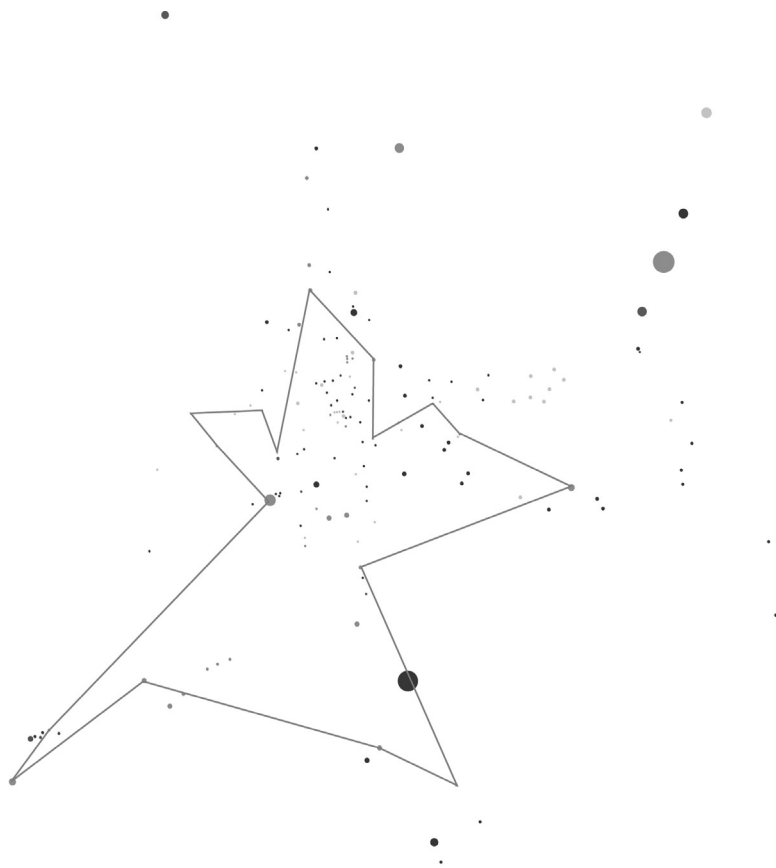
Kao što smo vidjeli, Kant je ranije utvrdio da nostalgičar ne žudi toliko za obnavljanjem slike rodnog mjesta koliko za prizivanjem osjećaja iz vlastitog djetinjstva. Čin povratka bio je usmjeren na njegovu osobnu prošlost. Razvijajući teorije o *fiksaciji* i *regresiji* u stručnu terminologiju, Freud je jednostavno preuzeo Kantovo objašnjenje i učinio ga jasnijim i preciznijim. Riječ regresija na svoj način obuhvaća ideju povratka. No, za neurotičara povratak se odvija u vlastitu prošlost. Selo je pounutreno.

Ono što je isprva definirano u odnosu na mjesto rođenja na ovaj je način redefinirano u odnosu na figure roditelja i rane faze razvoja ličnosti. Dok pojam nostalgija upućuje na određeno mjesto, neki konkretni krajolik, suvremene teorije označavaju individue ili njihove sličnosti i simboličke nadomjeske koji dominiraju djetinjstvom. Danas se nalazimo pod utjecajem teorije socijalne adaptacije, nostalgija više ne označava gubitak vlastitog rodnog kraja, nego povratak u razvojne faze u kojima žudnja nije morala voditi računa o vanjskim zaprekama i nije bila osuđena na odgađanje vlastite realizacije. U slučaju civiliziranog čovjeka koji više nije čvrsto vezan uz određeno mjesto, problem ne predstavlja odvajanje od tog mjesta, već sukob između potrebe da se integrira u svijet odraslih i iskušenja da sačuva jedinstveni položaj djeteta. Književnost izgnanstva, bogatija no ikad, većim je dijelom zapravo književnost posvećena gubitku djetinjstva.

dhood," u: *The Psychoanalytic Study of the Child*, Vol. I, New York, 1945. René A. Spitz i Katherine M. Wolf, "Anaclitic Depression. An Inquiry into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood," *Ibid.*, Vol. II, 1946. J. Bowlby, *Soins maternels et santé mentale*, Geneva, OMS, 1951.

BILJEŠKA O PREVODITELJICI:

Valentina Lisak rođena je 06.02.1987. u Zagrebu. Završila jezičnu gimnaziju 2005. Iste godine upisala studij anglistike i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Trenutno na drugoj godini diplomskog studija komparativne književnosti i amerikanistike (američka književnost i kultura) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ovo joj je prvi objavljeni prijevod.

Zona Onih koji traže ljubav